

OBNOVA HISTORICKEJ ZELENE NA SLOVENSKU

ALFONZ TORMA A JEHO PRÍNOS V OBNOVE OBJEKTOV HISTORICKEJ ZELENE V DRUHEJ POLOVICI 20. STOROČIA

Dana Marcinková

Historický vývoj záhradnej architektúry do polovice 20. storočia na území Slovenska je všeobecne akceptovaný, postoj k obdobiu po druhej svetovej vojne až do zmeny komunistického režimu je však rozpačitý, akoby sme sa zdráhali prijať fakt, že aj toto obdobie je súčasťou histórie vo všetkých sférach spoločenského života. Tak ako v architektúre, kultúre a umení, aj v oblasti záhradnej a krajinskej architektúry vznikli v tomto období diela, ktoré je potrebné, i keď možno s rôznymi výhradami, zahrnúť do nášho národného kultúrneho dedičstva.

V oblasti záhradného umenia a tvorby je posledná štvrtina 20. storočia charakteristická veľkými projektmi obnovy historickej zelene. Aby sme mohli posúdiť hodnoty historického dedičstva, je potrebné poznať a pochopiť podmienky a pomery, za ktorých vznikli vo všetkých sférach života spoločnosti, a cez túto optiku posúdiť ich prínos pre spoločnosť a profesiu.

Faktory zodpovedné za konečný vzhľad obnoveného objektu záhradnej architektúry možno zhrnúť do nasledujúcich:

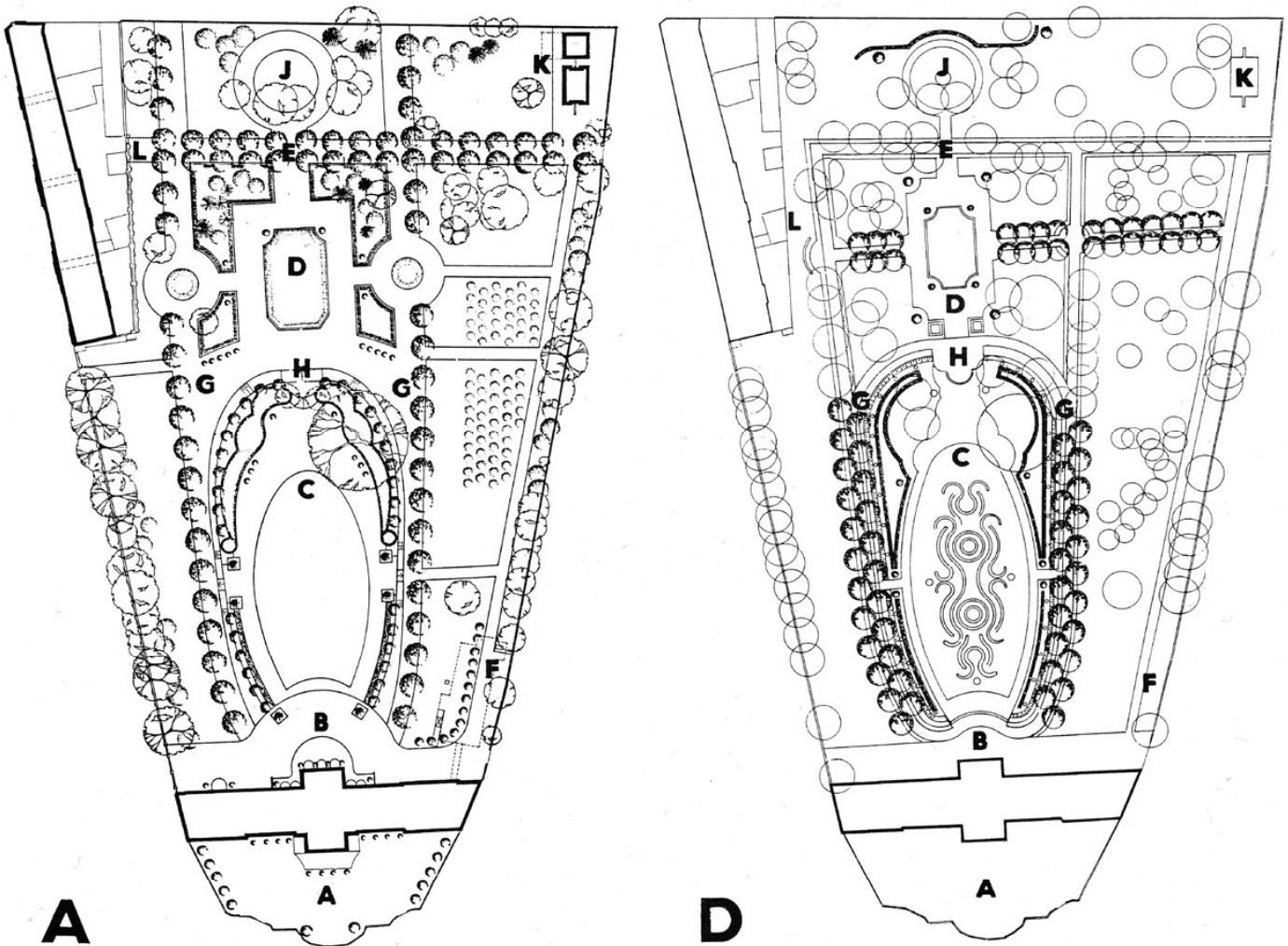
- stav obnovovaného objektu
- kontext doby vzniku objektu
- kontext doby, v ktorej sa rieši obnova – politická, spoločenská, kultúrna, ekonomická situácia
- súdobá situácia a názor na tvorbu v profesii záhradnej architektúry

- súdobý vývoj architektúry a umenia
- súdobý názor na pamiatkovú obnovu
- osobnosť riešiteľa

HISTORICKÁ ZELEŇ V KONTEXTE DOBY

„Aby sme mohli posúdiť hodnoty historického dedičstva v podobe historických parkov a okrasných záhrad, je dôležité poznať podmienky ich založenia a vývoja, pomery, za akých vznikali, spoločenské postavenie a ekonomické možnosti ich zakladateľov, charakteristiku doby vzniku, profiláciu a odbornú zdatnosť projektanta. Pochopiť históriu záhradného umenia znamená analyzovať ju v širších súvislostiach vývoja architektúry a filozofických smerov, ako aj spoločnosti a krajiny. Pod pojmom historická zeleň chápeme predovšetkým parkové a záhradné objekty, ktoré majú historickú, architektonickú, biologickú a krajinársku hodnotu. Dokumentujú zaujímavý vývoj záhradného umenia na Slovensku a v mnohých prípadoch sú aj pre súčasnosť vzorom kvalitnej tvorby kultúrneho prírodného prostredia.“¹

Podľa definície Florentskej charty, prijatej ICOMOS/IFLA v Benátkach v roku 1981² „Historická záhrada je architektonická a vegetačná kompozícia, ktorá je z hľadiska dejín alebo umenia celospoločensky významná. Je to architektonická kompozícia, ktorej materiál je predovšetkým rastlinný, teda živý

1 Obnova a rekonštrukcia pamiatkového objektu Grassalkovichovho paláca v Bratislave na reprezentačné a pracovné účely stálego sídla Prezidenta Slovenskej republiky, návrh riešenia exteriérov, 1994.

Alfonz Torma bol autorom jednej zo štyroch alternatív – alternatíva D štúdie exteriérov, spracováanej niekoľkými architektami, záhradnými architektami a historikmi umenia. Za základ vykonávacieho projektu aj realizácie exteriérov sa použila alternatíva A navrhnutá Danou Marcinkovou, pretože sa najviac približovala požiadavkám pamiatkového úradu – stavu záhrady z roku 1780. Zdroj: archív D. Marcinková

– pominuteľný a obnoviteľný. Vzhľad tejto kompozície vychádza z rovnováhy vyplývajúcej zo striedania ročných období, z pučania a odumierania prírody, a z dômyselného umeleckého zámeru, ktorý sa snaží ustáliť jej stav.“ Vo Florentskej charte sa tiež uvádza, že záujem o historické záhrady a parky treba podnecovať všetkými prostriedkami, vhodnými na zachovanie, lepšie poznanie a ocenenie tohto typu kultúrneho dedičstva.³

Na sklonku roku 2015 by sme mali zväžiť možnosť, že za historické objekty hodné skúmania a zachovania treba pokladať už aj objekty z čias nie až tak vzdialených – z obdobia po druhej svetovej vojne, a aj so zreteľom na inú politicko-spoločenskú situáciu v čase ich vzniku. Z tohto zorného uhla pohľadu sú rekonštrukcie objektov historickej zelene, ktoré sa uskutočnili v druhej polovici 20. storočia ďalšou etapou ich historického vývoja a premien.

Vývoj záhradného umenia je úzko naviazaný na vývoj architektúry, preto je potrebné sledovať súčasne jej vývoj. Okrem toho je pre pochopenie prístupu k ochrane pamiatok dôležité si uvedomiť kontext celkovej spoločenskej situácie v povojnovom socialistickom Československu.

ARCHITEKTÚRA POVOJNOVÉHO SOCIALISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA

Záhradná a krajinná architektúra, ako jedna z foriem umenia, má veľmi blízko k architektúre a jej historický vývoj je úzko spätý s vývojom architektúry a umenia, a spolu s ostatnými umeleckými odvetviami je odrazom stavu spoločnosti.

Po skončení druhej svetovej vojny sa architektúra v západnej Európe vracia k myšlienkam moderny, ktoré súčasne prenikajú aj na iné kontinenty. Vývoj na východe Európy sa však uberal iným smerom. V povojnovom

Československu bol daný vplyvom Sovietskeho zväzu počas druhej svetovej vojny, politickými udalosťami vo februári 1948 a nástupom komunistickej ideológie.

Päťdesiate roky sú v architektúre a vo výtvarnom umení poznačené socialistickým realizmom. Architektúru a urbanizmus na Slovensku však zasiahol len okrajovo a po verejnom odsúdení stalinského kultu osobnosti v roku 1956 sa etapa socialistického realizmu na Slovensku rýchlo uzavrela.⁴

Tvorivá profesia architektúry sa presunula do veľkých štátnych projektových ústavov. Šesťdesiate roky sú rokmi veľkých koncepcií a práve v tomto období vznikli kľúčové diela domácej architektúry. Slovensko prechádzalo druhou vlnou urbanizácie, s čím bezprostredne súviselo územné plánovanie, ktoré nadobudlo mimoriadnu dôležitosť.

Sedemdesiate roky sa v architektúre prejavujú rezignáciou v dôsledku normalizácie,

2 Návrh rozšírenia sadu Janka Kráľa, 1989.

Rekonštrukcia Sadu Janka Kráľa v 70. rokoch 20. storočia bola načasovaná k dvojstému výročiu vzniku prvého stredoeurópskeho parku. Menej známa situácia Sadu Janka Kráľa z roku 1989 je jednou z troch navrhovaných alternatív rozšírenia parku. Plocha zelene mala tvoriť ochranné pásmo chránenému parku a súčasne sa tu mala vybudovať doplnková vybavenosť susediaceho výstavného areálu. Zdroj: archív D. Marcinková

architektúra sa sústreďuje na formu, vonkajší vzhľad a materiály. Koncom sedemdesiatych rokov nastupujú myšlienky postmodernity, ktoré pretrvávajú v rokoch osemdesiatych a vrcholia začiatkom deväťdesiatych rokov.

So zmenou politického režimu v roku 1989 sa dostávajú do architektúry na Slovensku nové koncepty. V podstate tu v 20. storočí „... na pozadí štandardnej kompromisnej výstavby v miernom protirečení, či skôr dialógu, nažíva na Západ orientovaná sofistikovaná konceptuálna architektúra, druhá či tretia moderna i regionálna tradícia“.⁵

TVORBA V OBLASTI ZÁHRADNEJ ARCHITEKTÚRY V POVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

Tvorba v oblasti záhradnej architektúry nasleduje vývoj v povojnovej architektúre s určitým oneskorením. Prvoradá bola obnova vojnou zničeného hospodárstva a s ňou súvisiaci rozmach výstavby. Budovanie alebo obnova zelene nebola prioritou. Stav historickej zelene sa v dôsledku toho paradoxne ešte zhoršoval.

Po vojne bola zložitá situácia spoločenská i hospodárska, mnohé pamiatky boli poškodené nielen vojnou, ale aj povojnovým vandalizmom a prístupom štátu vyplývajúceho z komunistického ideológie.⁶ Po zmene politického smerovania Československa v roku 1948 prichádza vo všeobecnosti k devalvácii hodnôt z predchádzajúcich období. Po vyvlastnení a zoštátnení historických budov, ku ktorým bola historická zeľen zväčša viazaná, sa do týchto objektov umiestňovali sociálne ústavy a internátne školy, vojenské objekty, skladišťa, hospodárske budovy nových roľníckych družstiev a areály boli dokonca využívané na pestovanie plodín.

Socialistické Československo formálne pokračovalo v pamiatkovej ochrane, v roku 1951 bol zriadený Slovenský pamiatkový ústav

a výkonnými orgánmi boli krajské a okresné národné výbory. V praxi sa však často „... obchádzali odborné, teoretické, metodické a výskumné problémy a zjavný bol sklon riešiť ich prakticisticky a zjednodušene. Ústav venoval zvýšenú starostlivosť pamiatkam robotníckeho hnutia, SNP a oslobodeniu a dejinám KSČ“.⁷

V šesťdesiatych rokoch 20. storočia, charakteristických veľkými konceptmi v architektúre, nastal posun aj v pamiatkovej starostlivosti. Od roku 1960 boli na KNV zriadené odborné organizácie pamiatkovej starostlivosti, Krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Pozornosť sa postupne začína venovať aj historickej zeleni. Niektoré historické objekty dostávajú novú funkčnú náplň, spravuje ich ministerstvo kultúry a kaštiele sa stávajú „domovom“ zväzov tvorivých umelcov. Prístupuje sa nielen k adaptáciám objektov na nové účely, na rad prichádzajú aj príslušné areály parkov a záhrad. Napríklad kaštieľ v Kočovciach bol zrekonštruovaný pre potreby Stavebnej fakulty SVŠT, kaštieľ v Dolnej Krupej začali využívať hudobníci ako Domov slovenských skladateľov, v Rusoveckom kaštieli našiel svoj „domov“ Slovenský ľudový umelecký kolektív.

V záhradnej tvorbe druhej polovice 20. storočia sa odrážajú „... dva základné spôsoby architektonickej tvorby. Prvý teoreticky rozvíja a umelecky obohacuje funkcionalistické poňatie, druhý predstavuje jeho negáciu a dôsledné odpútanie sa od štýlového prejavu dvadsiatych a tridsiatych rokov“.⁸

V období nástupu postmodernistických tendencií, charakteristických opätovnými návratmi k historickým slohom, sústredením sa na formu a vonkajší vzhľad, nastáva pri riešení obnovy objektov historickej zelene v porovnaní s architektúrou zvláštna situácia. Postmoderna popiera strohosť moderny, ale v záhradnej tvorbe chciac-nechciac vychádza

z corbusiérovských princípov prelínania sa prírody a architektúry, postmoderna sa opäť obracia k historickým architektonickým slohom, ale len formalistickým použitím jednotlivých prvkov, zasadených do iného kontextu. Tieto dve základné tendencie architektonickej tvorby sa však neprejavujú pri rekonštrukciách objektov historických parkov a záhrad jednotlivo, ale navzájom sa prelínajú a táto črta je charakteristická aj v rekonštrukciách projektovaných a realizovaných v poslednej štvrtine 20. storočia.⁹ (>1)

OBNOVA HISTORICKEJ ZELENE

Čo teda chápeme pod pojmom historická zeleň, ktorá zeleň je pokladaná za historickú? „Pod pojmom *historická zeleň* rozumieme predovšetkým také parkové a záhradné objekty, ktoré majú určitú historickú, architektonickú, biologickú a krajinársku hodnotu. Dokumentujú poučný a zaujímavý vývoj záhradníckeho umenia na Slovensku a v mnohých prípadoch sú aj pre súčasnosť vzormi kvalitnej tvorby kultúrneho prírodného prostredia. Historické parky a záhrady majú aj veľkú kultúrnu hodnotu. Vyplyva to z tradičného slohového prostredia, v ktorom zeleň ako organická súčasť architektonickej pamiatky tvorí jej prírodné prostredie. Na základe poznania a podrobnej analýzy vývoja historických parkových objektov môžeme posúdiť, v čom je historická, ale aj estetická a krajinárská hodnota parkov. Dôležité je poznať, aké opatrenia treba vykonať na záchranu kultúrneho dedičstva, aký zmysel a náplň dať rekonštruovaným parkom, a napokon, ako ich odborne udržiavať.“¹⁰

Definícia historickej zelene, ako ju chápe Ivan Tomaško, čerpá z článku 1 a 2 Florentskej charty. „Historická záhrada je architektonická a vegetačná kompozícia, ktorá je z hľadiska dejín alebo umenia celospoločensky významná. Je to architektonická kompozícia, ktorej materiál je predovšetkým rastlinný, teda živý – pominuteľný a obnoviteľný. Vzhľad tejto kompozície vychádza z rovnováhy vyplývajúcej zo striedania ročných období, z pučania a odumierania prírody, a z dômyselného umeleckého zámeru, ktorý sa snaží ustáliť jej stav.“

Objekty zelene, je jedno, či historickej, alebo nie, sú špecifické vo svojej údržbe tým, že ich tvorí živý, biotický materiál. Preto má aj obnova historickej zelene svoje špecifiká. Z prieskumných prác je najdôležitejšie posúdenie stavu porastu, a to z biologického, teda

zdravotného hľadiska a z hľadiska plošnej a najmä priestorovej kompozície. Rastlinný materiál má svoju životnosť a aj pri dobre udržiavaných porastoch nevyhnutne nastane čas ich zásadnej obnovy. Podľa účelu a rozsahu prác sa realizuje asanácia, adaptácia, reštitúcia alebo rekonštrukcia porastov a výsledkom je celková revitalizácia parkového prostredia.¹¹ Obnova vo svojej komplexnosti však zahŕňa oveľa viac ako obnovu biotickéj zložky objektu. Hodnoty, ktoré si na jednotlivých objektoch historickej zelene ceníme a pre ktoré ich obnovujeme, môžu byť viaceré:

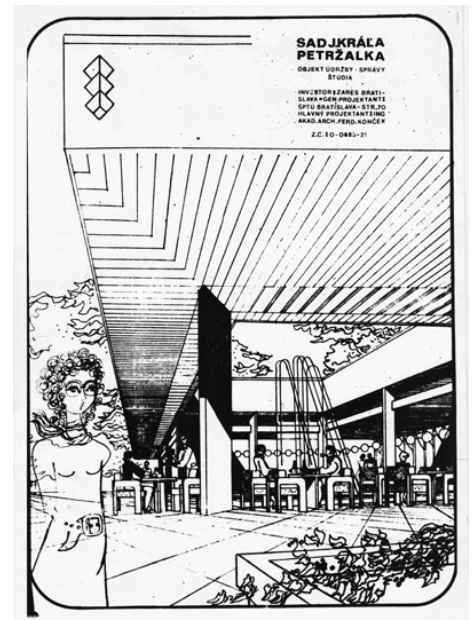
- historická
- architektonická
- dendrologická
- ekologická

Obnova jednotlivých objektov môže mať rôzne stupne intenzity obnovy, ktoré závisia najmä od nasledujúcich okolností:

- momentálne stav, v akom sa aktuálne nachádza celý objekt, alebo jeho časti či jednotlivé zložky
- stav spoločnosti – najmä kultúrna úroveň, hospodárska a politická situácia krajiny
- dostupnosť, respektíve existencia zdrojov na historický prieskum
- účel, na ktorý sa objekt bude využívať
- prostredie, ktorého je objekt súčasťou
- finančné zdroje určené na obnovu a tiež prostriedky na budúcu starostlivosť

Na výslednom vzhľade obnovenej historickej zelene sa okrem spomínaného významne odrazí aj subjekt riešiteľa. Obnova historického objektu verzus tvorivá osobnosť – táto dilema sa v prístupe k pamiatkovej obnove rieši počas celej histórie pamiatkovej obnovy a v podstate v priebehu celých dejín umenia a architektúry.

Ďalšou otázkou, ktorá je v pamiatkovej ochrane a obnove aktuálna, je miera akceptovania zásahov do objektov v priebehu historických období nasledujúcich po ich vzniku. V dejinách umenia, staviteľstva a architektúry aj záhradnej architektúry sa nestretáme často s objektom zachovanom v pôvodnom stave, s nástupom ďalších generácií sú prispôbované ich potrebám a novým okolnostiam. Rámcovou odpoveďou by mohol byť Článok 16 Florentskej charty: „Reštaurátorská akcia musí rešpektovať vývoj príslušnej záhrady. V zásade by sa nemalo privilegovať jedno slohové obdobie na úkor druhého,

3 Návrh objektu údržby v Sade Janka Kráľa.

Po zrealizovaní obnovy Sadu Janka Kráľa mestský podnik ZARES zabezpečoval sústavnú údržbu parku, zázemie pre pracovnú skupinu tvoril viacúčelový objekt (návrh arch. Ferdinand Konček), ktorý tvoril aj hygienické zázemie a objekt s občerstvením pre verejnosť.

Zdroj: archív D. Marcinková

s výnimkou skutočnosti, keď chátranie alebo odumieranie určitých častí môže byť mimoriadnou príležitosťou pre reštitúciu, založenú na dochovaných pozostatkoch pôvodnej koncepcie alebo na dokonalej dokumentácii. Reštitúcia si však môže vziať za cieľ tie časti záhrady, ktoré sú v tesnej blízkosti budovy, aby sa tak zdôraznila ich nadväznosť.“

Do akej miery je únosné zohľadňovať novú funkciu historického objektu, Florentská charta načrtnú v článkoch 18 až 21 o využití historických záhrad – návštevnosť by mala byť upravená režimom, mala by byť miestom pokoja, výnimočným miestom na usporadúvanie slávností, ktoré v žiadnom prípade nemôžu viesť k jej znehodnoteniu a pokiaľ by slúžila v obmedzenej miere aj oddychovým hrám, nesmie dôjsť k narušeniu historickej záhrady a vykonávanie údržby a konzervácie má mať vždy prednosť pred požiadavkou využitia záhrad.

OBNOVA HISTORICKEJ ZELENE NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V OBDOBÍ POSLEDNEJ ŠTVRTINY 20. STOROČIA

Od polovice sedemdesiatych rokov sa na stredu projekcie mestského podniku ZARES¹² spracovávala pomerne rozsiahla projektová dokumentácia rekonštrukcií objektov historickej zelene v rámci socialistického Československa, na ďalších participovali záhradní

architekti v subdodávke pre ďalšie projektové inštitúcie.

V kolektíve tvorivých záhradných architektov, sústredených okolo Alfonza Tormu v bratislavskom ZARES-e sa pracovalo na týchto významnejších projektoch obnovy objektov historickej zelene (uvádzam hlavného riešiteľa v profesii záhradný a krajinný architekt):

- Medická záhrada, Bratislava (Alfonz Torma)
- Park pri kaštieli, Dolná Krupá (Alfonz Torma, Danka Brezová)
- Pionierska záhrada, Bratislava (Alfonz Torma)
- Sad Janka Kráľa, Bratislava (Alfonz Torma, Jiřina Straková)
- Park pri kaštieli Továrniky (Jiřina Straková)
- Záhrada Kochovho sanatória, Bratislava (Jiřina Straková)
- Park Kočovce (Jiřina Straková)
- Park Uherský Brod (Jiřina Straková)
- Park pri kaštieli Rusovce (Alfonz Torma, Dana Marcinková)
- Nádvorie a parter kaštiela v Dubnici n/Váhom (Dana Marcinková)
- Park pri kaštieli, Veľké Uherce (Dana Marcinková)
- Kúpeľný park Piešťany (Alfonz Torma, Danka Brezová, Ľubica Lešinská)
- Evanjelický cintorín, Levoča, (Ľubica Lešinská)
- Park pri kaštieli, Hurbanovo (Ľubica Lešinská)
- Ondrejský cintorín, Bratislava (Ľubomír Fellinger)
- Park pri hvezdárni, Hurbanovo (Ľubomír Fellinger)
- Park Lednické Rovne (Ľubomír Fellinger)

Niektoré z projektov ostali nezrealizované, z niektorých sa nezachovala ani projektová dokumentácia, paradoxne v dôsledku demokratických zmien v Československu v roku 1989, kedy sa podniky ako ZARES¹² v niektorých mestách likvidovali.

Z dnešného pohľadu ochrany historickej zelene sa niektoré zásahy môžu javiť aj ako kontroverzné, pri posudzovaní však stále treba mať na mysli kontext obdobia, kedy prebiehali a stav, v akom sa zeleň pred obnovou nachádzala, všímať si premyslenú koncepciu a jasnú logiku, ktoré sa odrážajú v prístupe k obnove, uplatňovanie súdobých výtvarných názorov a profesionálne narábanie s rastlinným materiálom pri utváraní priestoru.

OSOBNOSŤ ZÁHRADNÉHO ARCHITEKTA A KRAJINÁRA ALFONZA TORMU

Je potrebné si uvedomiť, že okrem vonkajších okolností ovplyvňujúcich tvorbu je dôležitá osobnosť tvorcu, jeho tvorivého presvedčenia a princípov, ktorými sa vo svojej tvorbe riadi.

V spomínanom období od začiatku 60. rokov 20. storočia výrazne zarezovala práca záhradného a krajinného architekta Alfonza Tormu¹³, ktorá bola rozsiahla nielen množstvom projektov a realizácií, ale aj šírkou záberu v rámci profesie. Autorsky a koncepcie viedol niekoľko veľkých projektov obnovy historickej zelene na Slovensku, spracovaných v bratislavskom komunálnom podniku ZARES, na čele ktorého Torma stál približne 30 rokov.

Alfonz Torma (1934 – 2013) patril k po vojnovnej generácii československých záhradných a krajinných architektov, pôsobiacej od šesťdesiatych rokov 20. storočia v slovenskej časti Československa. Narodil sa v roku 1934 v Ložine, malej obci vo východnej časti Slovenska. Gymnázium absolvoval v roku 1953 v Michalovciach. Za jeho rozhodnutím študovať poľnohospodársky resp. záhradnícky smer bolo možno to, že pochádzal z vidieckej oblasti a mal v krvi každodennú prácu spojenú s obrábaním pôdy. Vysokoškolské štúdium začal v Nitre na Vysokej škole poľnohospodárskej, po dvoch alebo troch rokoch (nie je mi presne známe) prešiel na agronomickú fakultu brnianskej Vysokej školy zemédelskej, kde v Lednici na Morave pokračoval v štúdiu záhradníckeho odboru (dnes Záhradnícka fakulta v Lednici na Morave Mendelovej univerzity, Brno, ČR). Štúdium ukončil v roku 1959, no musel nastúpiť na dvojročnú vojenskú službu, pretože počas štúdia odmietol absolvovať vojenskú prípravu.

To, že svoj ďalší pracovný aj súkromný život strávil Alfonz Torma v Bratislave, ovplyvnil jeho výborný kamarát a spolužiak Drahoš Šonský, ktorý už bol zamestnaný v bratislavskom komunálnom podniku ZARES. Drahoš sa po niekoľkých rokoch vrátil do Čiech a Alfonz pracoval v stredisku projekcie ďalších 30 rokov až do jeho zániku po zmene politického režimu. Po zániku ZARES-u, až do svojej náhlejšej smrti, v období rokov 1993 – 2013 pokračoval Alfonz Torma v práci vo svojej firme Ekoflora, kde sa venoval projekčnej aj realizačnej činnosti.

VYBRANÉ ZREALIZOVANÉ PROJEKTY OBNOVY HISTORICKEJ ZELENÉ ALFONZA TORMU

Alfonz Torma sa v priebehu niekoľkých desaťročí zúčastňoval na obnove viacerých objektov historickej zelene. Autorsky sa podpísal pod obnovu Sadu Janka Kráľa v Petržalke, Medickú záhradu pri Aspřemontovom paláci, Pioniersku záhradu, v tom čase náležiacu k Ústrednému domu pionierov a mládeže Klementa Gottwalda, ale podieľal sa aj na prieskumoch a štúdií predchádzajúcich obnove už Prezidentskej záhrady pri Grassalkovichovom paláci, obnovovanom na reprezentatívne účely prezidenta Slovenskej republiky.¹⁴ Mimo Bratislavy to bola Zámocká záhrada pri kaštieli v Dolnej Krupě alebo Kúpeľný park na Kúpeľnom ostrove v Piešťanoch. Nezrealizovanou ostala obnova Parku pri kaštieli v Rusovciach. (→1)

Sad Janka Kráľa a Medická záhrada patria medzi najvýznamnejšie a najnavštevovanejšie parky Bratislavy. Obidva sú významnými objektmi historickej zelene a kultúrnymi pamiatkami. Projekčné a realizačné práce na obnove parkov prebiehali v Sade Janka Kráľa v rokoch 1977 – 1983, v Medickej záhrade 1983 – 1988. V zmysle aktualizácie inventarizácie historických parkových objektov¹⁵, vykonanej v rokoch 1995 – 1997, sú obidva parky zaradené v kategórii A medzi architektonicky a biologicky významné. Pri obnove obidvoch parkov bola realizovaná náznaková obnova najhodnotnejšieho obdobia ich existencie a práve tu zohráva významnú úlohu osobnosť záhradného architekta. Pri tomto type obnovy sú potrebné nielen teoretické vedomosti, ale aj veľká praktická skúsenosť a zároveň cit pre harmóniu, kompozíciu, priestor a profesionálne narábanie s rastlinným materiálom pri jeho utváraní. Zároveň je dôležité, aby záhradný architekt dokázal čeliť tlaku pri nepopulárnych zásahoch, a ten bol v prípade obidvoch parkov veľký. V Tormovom prístupe k obidvom rekonštrukciám je evidentná jasná logika kompozičných aj prevádzkových vzťahov, cit pre výtvarno pri uplatňovaní súdobého výtvarného prejavu a aj kus diplomacie pri presadzovaní svojho tvorivého presvedčenia.

SAD JANKA KRÁĽA V BRATISLAVE

Objekt historickej zelene, v súčasnosti nazývaný Sad Janka Kráľa, je vysoko hodnotený z hľadiska

- historického

- dendrologického
- ekologického
- rekreačného

Vznik Sadu Janka Kráľa v Bratislave na petržalskej strane Dunaja sa datuje do druhej polovice 18. storočia a je pravdepodobne prvým európskym parkom budovaným pre verejnosť. Z hľadiska slohového stvárnenia bola unikátnym riešením pôdorysná hviezdicovitá dispozícia vložená do pôvodného lužného lesa a bola tak prechodnou formou od barokového tvaroslovnia ku koncepcii aj filozofii anglických prírodných parkov.¹⁶ Práve tieto dva dôležité momenty v histórii vývoja záhradnej architektúry sú vysoko cenené a rekonštrukcia parku, uskutočnená pod Tormovým vedením v rokoch 1977 – 1983, vyzdvihla prírodno-krajinársky ráz parku s veľkokorysmi trávnikovými plochami, v ktorých vynikajú rozvolnené skupiny majestátnych stromov, prevažne platanov. V náznačku lúčovito sa rozbiehajúcich chodníkov od plochy centrálného odpočívadla s ústredným motívom – sochou Janka Kráľa od sochára Fraňa Gibalu je odkaz na hviezdicovú kompozíciu z obdobia vzniku parku.

Z dendrologickej stránky sú cenné exotické dreviny, vysadené pravdepodobne z iniciatívy Bratislavského okrásľovacieho spolku v období od roku 1870. Dendrologickými raritami boli napríklad ľaliovník tulipánokvetý (*Liriodendron tulipifera*), maklura oranžová (*Maclura pomifera*), ginko dvojlaločné (*Ginkgo biloba*). Rekonštrukcia priniesla obnovu nielen jednotlivých raritných drevín, ale najmä obnovu cenného porastu ako celku, v ktorom je nosnou drevinou platan (*Platanus acerfolia*), jeho hmototvorného usporiadania a oživenie pôvodnej kompozície rozvolnených skupín stromov, solitérov v rozľahlej trávnikovej ploche a po obvode vytvorenie izolačnej zelene zahustením stromového porastu kríkovou etážou. Docielilo sa to výrubom množstva

náletových a nevyhovujúcich drevín a, samozrejme, ďalšou dosadbou stromov a kríkov.

Nepopierateľná hodnota parku tkvie aj v jeho ekologickej funkcii – plochy zelene chápanej ako ekologické spoločenstvo fauny a flóry. V čase rozhodovania o obnove parku to bolo mimoriadne dôležité hľadisko, plocha parku bola jedna z mála zelených plôch v rámci vznikajúceho sídliska Petržalka. Ako rekreačné zázemie sídliska je dôležitý aj v súčasnosti, ale park už získal postavenie zelenej plochy celomestského významu a dôležitého mestotvorného prvku.

Za obnovu parku v sedemdesiatych rokoch hovoril aj nevyhovujúci stav, v akom sa nachádzal v dôsledku poškodenia ešte počas bojov v druhej svetovej vojne a nezaujmom a zanedbanou údržbou v povojnovom období.

Súčastou novej podoby parku sa stalo aj súdobé výtvarné dotvorenie, na ktorom sa autorsky podieľali sochári Rastislav Miklánek a Ambróz Balázik. Socha Janka Kráľa, symbol parku, je z roku 1964 od Fraňa Gibalu. Vo výtvarnom dotvorení cítiť snahu o zachovanie neutrality v propagandistickej dobe angažovanejšieho umenia a tiež vnieť do parku romantického ducha minulých čias. To malo podporiť aj obnovenie slávneho rozária s tromi tisícami kríkov, založeného Dr. Limbacherom v 19. storočí, no stále ho pripomína len pamätný nápis.

Do parku pribudla malá architektúra – sústava 12 odpočívadiel, výtvarne spracovaných ako 12 znamení zverokruhu, centrálna Vtáčia fontána, mobiliár. Použitie surového betónu a masívnych drevených trámov nebolo len odrazom dobových tendencií v architektúre, ale aj pragmatickým zámerom – pomerne dlho odolávali vandalizmu. Nová budova snackbaru tvorila aj hygienické zázemie a priestor pre údržbu parku. V ZARES-e bola zriadená skupina stálych zamestnancov zabezpečujúcich jeho údržbu. (→ 3, 4, 5) Obnovu Sadu Janka

Stav zvyšku stromoradi pagaštanu konského pred rekonštrukciou Medickej záhrady.

Pri rozhodovaní o spôsobe obnovy objektu historickej zelene je mimoriadne dôležité vyhodnotenie aktuálneho stavu zelene – posúdenie zdravotného stavu jednotlivých prvkov, ale okrem biologickej hodnoty aj estetický účinok v rámci požadovaného kompozičného zámeru.

Zdroj: archív D. Marcinková

Kráľa z konca sedemdesiatych rokov 20. storočia odborná verejnosť hodnotí pozitívne. „Posledná rekonštrukcia (sedemdesiate roky 20. storočia) dala parku prakticky súčasný vzhľad. Do parku sa, žiaľ, aj napriek finančne náročnej prestavbe nevrátilo známe rozárium, ale naopak, park bol vybavený novými, veľkorozmernými odpočinkovými plochami a drobnou architektúrou. Podstatne stúpla priechodnosť a zvýšila sa kapacita pre návštevníkov. Tomu zodpovedá aj zvýšenie kvality hygienického vybavenia. V rámci sanácie parkového porastu sa očistili porasty od náletov, od invázy a nežiaducich druhov. Kompozícia porastov bola vylepšená niektorými novými skupinami alebo solitérmi. Skultúrnil a skvalitnil sa krovinový podrast a pribudli kvetinové záhony. V parku rastie mnoho cenných exotických druhov drevín. ... Na záver treba ešte zdôrazniť, že založenie Sadu Janka Kráľa ako verejného mestského parku bolo v dobe jeho vzniku progresívnou myšlienkou. Prešiel rôznymi vývojovými obdobiami, ktoré ho poznamenali v kladnom aj zápornom smere. Poslednú rekonštrukciu hodnotíme pozitívne, pretože rozšírila priepustnosť parku, zvýšila jeho estetickú kvalitu. A predovšetkým – Sad Janka Kráľa sa stal cenným rekreačným zázemím novej Petržalky a dôležitým mestotvorným prvkom.“¹⁷ (→ 2)

Plánované rozšírenie parku, naprojektované v roku 1989, sa neuskutočnilo.

5 Stav Medickej záhrady tesne pred ukončením realizačných prác na obnove.

V mieste križovania s vedľajšou priečnou osou bola umiestnená nová fontána s náznakom barokového tvaroslovia. Tzv. veľký parter tvorí trávniková plocha lemovaná strihaným buxusom a globóznymi tujami, držiacími si veľkosť a tvar, čo zohľadňuje aj možnosť racionalizácie údržby tohto porastu. Pagaštan kónský bol v alejach druhovo nahradený lipou malolistou. Z realizačného hľadiska bola obnova alejí náročná v potrebe veľkého množstva alejových stromov, spĺňajúcich potrebné štandardy. Na atypickom mobiliári, oplotení, osvetlení a plastikách sa hľadala správna miera medzi historizujúcim charakterom a stvárnením zodpovedajúcim súdobým požiadavkám a výtvarnému názoru, používal sa kvalitnejší materiál – kameň, sklo, kov, drevo.
Zdroj: archív D. Marcinková

V súčasnosti stojí na tejto ploche nákupné centrum Aupark. Po zániku ZARES-u sa preušíla aj sústavná starostlivosť o park, v dôsledku aj tejto skutočnosti sa stav porastu zhoršil. Začiatkom milénia sa objavili úvahy o potrebe ďalšej obnovy Sadu Janka Kráľa, ktorý prešiel do správy miestnej samosprávy. Kolektív, ktorý pracoval na predchádzajúcej obnove, nebol oslovený. Torma, nielen ako hlavný projektant, ale najmä ako skúsený záhradný architekt a krajínár, v sérii článkov a listov adresovaných zainteresovaným orgánom upozorňoval na nezmyselnosť niektorých úprav a neprofesionalitu v prístupe k pripravovanej obnove. Napokon vyhral vypísanú súťaž na revitalizáciu parku a v roku 2006 ju s firmou Raki realizoval.

MEDICKÁ ZÁHRADA V BRATISLAVE

Medická záhrada je tiež jedna z mála parkových plôch v Starom Meste a už niekoľko generácií Bratislavčanov ju využíva na rekreáciu a relax v centre mesta. Pri obnove bolo preto mimoriadne dôležité citlivo sklbiť históriu a súčasnosť.

Stav záhrady, najmä zdravotný stav zelene bol pred rekonštrukciou už alarmujúci. „Počas prvej ČSR bola záhrada sprístupnená verejnosti, neskôr v jej zadnej časti vybudovali ihriská pre deti a mládež. Až do rekonštrukcie v osemdesiatych rokoch 20. storočia záhrada postupne upadala.“¹⁸ Predchádzajúci kompozičný zámer naznačovali už len torzá pagaštanových alejí a bolo jasné, že sa musí pristúpiť k ich totálnej obnove a výrubu asi stovky nosných stromov. K takémuto rozhodnutiu bol aj v totalitnom režime potrebný „osvietený“ funkcionár (bol to vtedajší primátor Ing. Martinák) a silná odborná autorita, ktorou bol za riešiteľa Ing. Torma a za orgán pamiatkovej ochrany MSPSOP¹⁹ Ing. Hošťálková. Z obnovy sa však stala politická propagačná akcia so šibeničnými termínmi, čo sa, pochopiteľne, prejavilo na konečnom výsledku.

V zásadách obnovy, spracovaných pamiatkovým orgánom, sa stanovilo, že pôjde o totálnu obnovu – náznakovú rekonštrukciu barokovej dispozície v centrálnej časti (tzv. veľký parter) a v nadväznosti na budovu Aspremontovho paláca (tzv. malý parter), vymedzenú alejou podkovovitého tvaru. Ďalšie časti si ponechajú prírodno-krajinársky ráz. S prihliadnutím na využívanie parku obyvateľmi sa do úpravy začlenil aj detské ihrisko.

Krátkosť termínov, nedostatočný priestor na historický výskum, náznaková rekonštrukcia – za tejto situácie bola kľúčovou osobnosť riešiteľa, jeho praktické skúsenosti, odborná zdatnosť a schopnosť obhájiť svoje názory pred politickými funkcionármi aj verejnosťou (ako je to, koniec koncov, aj teraz).

Baroková kompozícia sa prejavila najmä v dodržaní hlavných kompozičných osí, kde hlavná pozdĺžna, nadväzuje na architektúru paláca a smeruje akoby za hranice záhrady, pohľadovo je ukončená novými atypickými mrežovými bránami. V mieste križovania s vedľajšou priečnou osou bola umiestnená nová fontána s náznakom barokového tvaroslovia. Takzvaný veľký parter tvorí trávniková plocha lemovaná strihaným buxusom a globóznymi tujami, držiacími si veľkosť a tvar, čo zohľadňuje aj možnosť racionalizácie údržby tohto porastu. Pagaštan kónský bol v alejach druhovo nahradený lipou malolistou. Z realizačného hľadiska bola obnova alejí náročná v potrebe veľkého množstva alejových stromov spĺňajúcich potrebné štandardy. Za podkovovitou alejou, charakteristickým prvkom barokovej úpravy záhrady, smerom k jej obvodu je rozvoľnená výsadba s kríkovou etážou, slúžiaca aj ako izolácia od okolitých ulíc. Do menej exponovanej časti je začlenené detské ihrisko, ktoré po výmene pôvodne navrhnutých atypických hracích prvkov prestalo korešpondovať s ostatnou vybavenosťou záhrady a stratilo svoju nevtieravú eleganciu. (Tú, mimochodom, stratil aj sedací nábytok, komunikácie a pravidelné výsadby, lebo exponovaná sadovnícka plocha vyžaduje sústavnú a primeranú údržbu, a to neplatí len pre Medickej záhradu). Pri ihrisku bol vybudovaný objekt s hygienickým zariadením a čerpacou stanicou fontán a závlahového systému. Záhrada je ochudobnená o časť priliehajúcu k Poľnej ulici, ktorá sa mala realizovať v druhej etape, po asanácii starých obytných domov. V tejto časti sa mal vybudovať objekt s občerstvením, slúžiaci aj údržbe. Medická záhrada mala podobne ako Sad Janka Kráľa stálych pracovníkov. Zvyšok pôvodnej záhrady zo strany Sasinkovej ulice zaberá LF UK. Počas rekonštrukcie sa však podarilo plochu záhrady rozšíriť o časť týchto pozemkov.

Z pôvodnej bohatej výzdoby barokovej záhrady, dokladovanej v dobových písomných materiáloch, sa nezachovali žiadne prvky. V rámci rekonštrukcie sa riešila nová

malá architektúra aj výtvarné dotvorenie. Pri stvárnení jednotlivých prvkov a objektov sa hľadala správna miera medzi historizujúcim charakterom a stvárnením zodpovedajúcim súdobým požiadavkám a výtvarnému názoru, používal sa kvalitnejší materiál – kameň, sklo, kov, drevo. Na atypickom mobiliári, oploteň, osvetlení a plastikách sa autorsky podieľali architekti: Pavel Mikšík, Ivan Salay, Peter Bouda a sochári: Dušan Králik, Rastislav Miklánek, Ambróz Balážik, Tibor Schotter, Peter Lehocký.

Tak ako Sad Janka Kráľa aj obnova Medickej záhrady je vnímaná pozitívne:

„V súčasnosti je bývalá Medická záhrada po rekonštrukcii, v rámci ktorej sa objavili nové prvky, ktoré sú v rozpore s pôvodným riešením (detské ihriská, záhradný nábytok a výtvarné doplnky). V podstate však záhrada patrí k najlepšie udržiavaným historickým záhradám na Slovensku a jej obnova bola mimoriadne cenným krokom pri záchrane nášho kultúrneho dedičstva... Medická záhrada ukončila v Bratislave éru slávnych palácových záhrad, ktoré dokumentujú vysokú odbornosť ich tvorcov, ale aj záhradníkov, ktorí po niekoľko generácií zabezpečovali ich odbornú údržbu. Je veľkým nedostatkom ďalších generácií, ktoré nevedeli zachrániť tieto hodnoty pre ďalšie obdobie. Medická záhrada sa predsa dožila rekonštrukcie do pseudobarokovej podoby v roku 1979 podľa projektu Alfonza Tormu – ZARES Bratislava. Dúfajme, že poučení týmito skúsenosťami a v duchu pôvodnej koncepcie obnovíme Medickú záhradu a zabezpečíme jej kvalitnú údržbu, čím ju fakticky zachránime pre budúce generácie.“²⁰

ZÁVER

Obidva objekty historickej zelene – Sad Janka Kráľa aj Medická záhrada – patria medzi najexponovanejšie plochy parkovej zelene v hlavnom meste. Realizácia ich obnovy je súčasťou tendencií v záhradnej architektúre na území Slovenska v povojnovom socializmom Československu najmä v poslednej štvrtine 20. storočia, keď sa zvýšil záujem o stav objektov historickej zelene. Nie sú jedinými zrekonštruovanými zelenými plochami v tomto období, ale patria medzi najvýznamnejšie či už z hľadiska histórie a vývoja záhradnej architektúry na našom území, prezentovania prístupu k pamiatkovej obnove v danom období, a tiež názoru na tvorbu v oblasti

dizajnu a výtvarného umenia vo verejných priestoroch.

Po zmene politického režimu v Československu v roku 1989, podobne ako po roku 1948, vo všeobecnosti prichádza k devalvácii hodnôt z predchádzajúcich období. Pre posúdenie prínosu tvorby v spomínanom období je potrebné poznať a pochopiť podmienky a pomery vo všetkých sférach života spoločnosti, za ktorých diela či objekty vznikli a vnímať ich prostredníctvom tejto optiky. Tak ako v architektúre, kultúre a umení aj v oblasti záhradnej a krajinskej architektúry vznikli v tomto období diela, ktoré je potrebné, i keď možno s rôznymi výhradami, zahrnúť do nášho národného kultúrneho dedičstva. Týka sa to aj obnovy starších objektov, lebo aj ich obnova, uskutočnená v tomto období, predstavuje ďalšiu etapu ich vývoja, ako to napokon uvádza aj článok 16 Florentskej charty hovoriaci o tom, že rekonštrukcia by mala rešpektovať vývoj záhrady.

Významný podiel na prínose prezentovaných rekonštrukcií objektov historickej zelene má osobnosť autora návrhov obnovy Ing. Alfonza Tormu. V profesii záhradného architekta sa Tormov talent prejavil už krátko po skončení štúdia. O jeho všestrannosti nehovorí len množstvo významných prác a šírka záberu v rámci problematiky profesie. Torma neriešil sady a projekty len ako profeso, ale pri ich riešení sa presadil veľakrát v úlohe generálneho projektanta. V úlohe vedúceho pracovníka projekčného pracoviska mal vplyv aj na profesnú profiláciu ďalších záhradných architektov daného obdobia. Alfonz Torma aktívne pôsobil v profesii polstoročie a azda by bolo možné hovoriť aj o Tormovej škole.

Poznanie všetkých súvislostí vzniku aj obnovy týchto objektov je dôležité pre pochopenie ich vývoja, ale z hľadiska ich ďalšej existencie sú podstatnejšie spôsoby ich ďalšieho využitia, kto objekt spravuje a akými finančnými aj materiálnymi prostriedkami disponuje na zabezpečenie sústavnej odbornej starostlivosti a údržby v adekvátnom rozsahu. Sústavne majme na pamäti, že ide o živý organizmus, ktorý bez tejto starostlivosti neprežije.

- 1 TOMAŠKO, Ivan: Vývoj a súčasný stav historických parkov na Slovensku. In: Životné prostredie, ročník 39, rok 2005, číslo 3, s. 121 – 127.
- 2 ICOMOS/IFLA, FLORENTSKÁ CHARTA – Medzinárodný výbor pre historické záhrady pri Medzinárodnej rade pre pamiatky a sídla ICOMOS/IFLA so sídlom v Paríži, ktorý je hlavným poradným orgánom UNESCO pre Svetové dedičstvo, sa rozhodol na svojom zasadnutí dňa 21. mája 1981 v talianskej Florencii vypracovať chartu týkajúcu sa ochrany historických záhrad s tým, že tento dokument poniesie názov mesta, v ktorom bol prijatý. Florentskú chartu dňa 15. decembra 1982 ICOMOS zaregistroval ako špecifický doplnok Benátskej charty, zaoberajúcej sa ochranou a obnovou pamiatok a pamiatkových sídiel a prijatou v Benátkach v roku 1964.
- 3 FLORENTSKÁ CHARTA, 1981, časť A – definície a ciele, článok 1, článok 2.
- 4 MORAVČIKOVÁ, Henrieta: Architektúra na Slovensku – stručné dejiny. Bratislava, Slovart 2005. 184 s., tu s.152.
- 5 MORAVČIKOVÁ, Henrieta, c. d., s. 153.
- 6 MAZANEC, Viliam: Pamiatková ochrana na Slovensku od 19. storočia po súčasnosť. [cit. 28. jún 2015]. dostupné na internete: <http://www.pamiatky.sk/>
- 7 MAZANEC, Viliam, c. d.
- 8 SYROVÝ, Bohuslav a kol.: Architektúra – svädectví dob (Přehled vývoje stavitelství a architektury). Praha, SNTL 1974. s. 430.
- 9 MARCINKOVÁ, Dana: Brazília na Slovensku. Prezentácia na tému Ako tvoria osobnosti v rámci predmetu Teória tvorby, prezentovaná 19. decembra 2014 v rámci doktorandského štúdia na FA STU Bratislava.
- 10 TOMAŠKO, Ivan: Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. Bratislava, SAV 2004. s. 11 – 12.
- 11 TOMAŠKO, Ivan, c. d. s. 28.
- 12 ZARES – Záhradnícke a rekreačné služby mesta Bratislavy, vznikol v päťdesiatych rokoch 20. storočia, najskôr ako štátny, neskôr komunálny podnik zriadený Národným výborom mesta Bratislavy, ako výkonná zložka v správe mestskej zelene, rekreačných zariadení, športovísk a pohrebničníctva. Po odčlenení zelene a ostatných zložiek sa názov zmenil na Záhradnícke a rekultivačné služby.
- 13 Pozri aj MARCINKOVÁ, Dana: Alfonz Torma – osobnosť slovenskej záhradnej architektúry a krajinnárstva. In: Projekt – slovenská architektonická revue. SAS, ročník LVII, číslo 1/2015, s. 52 – 57.
- 14 Práce na prieskumoch sa začali v roku 1994, keď už ZARES neexistoval. Následne sa spracovala štúdia, Ing. A. Torma bol autorom jednej zo štyroch alternatív riešenia obnovy Grassalkovichej záhrady. Realizačný projekt sa spracoval podľa alternatívy vo väčšej miere zohľadňujúcej stav záhrady z roku 1780, autorka Ing. Dana Marcinková.
- 15 TOMAŠKO, Ivan, c. d. s. 29.
- 16 HOŠŤÁLKOVÁ, Božena: Bratislavské parky. Bratislava, Obzor 1973. 98 s.
- 17 TOMAŠKO, Ivan, c. d., s. 52.
- 18 Pozri aj REHÁČKOVÁ, Tamara: Historické záhrady a parky Bratislavy. Bratislava, TRIO Publishing 2012. s. 79.
- 19 Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody
- 20 TOMAŠKO, Ivan, c. d., s. 48.